

УДК 316.362-058.862

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА: ПРИЧИНИ, ПРОЯВИ ТА СПОСОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Мельниченко О.А., Юр'єва А. Ю. Панченко А. Ю.

THE PROBLEM OF CHILD ABANDONMENT: THE CAUSES, MANIFESTATIONS AND SOLUTIONS

Melnychenko A., Yuryeva A., Panchenko A.

Уточнено сутність поняття “соціальне сирітство” удосконалено класифікацію характеристик проблем, пов'язаних із соціальним сирітством визначено перспективні напрями покращення життя дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.

Ключові слова: діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; соціальне сирітство; соціальний захист

Постановка проблеми. Відповідно до Конвенції ООН про права дитини, « для всебічного і гармонійного розвитку особи, діти повинні рости в сімейних умовах, в атмосфері щастя, любові і розуміння» [10]. Однак не усім випадає така нагода, тому «утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладено на державу» [11].

«Важливим чинником прогресивного розвитку суспільства є гуманне, милосердне та дбайливе ставлення до сирітства» [16, с. 189], яке буває двох видів: 1) біологічне – діти втратили обох батьків; 2) соціальне – діти, у яких батьки живі.

За умови втрати дитиною батьківського піклування відповідний орган опіки/піклування вживає вичерпних заходів, використовуючи для цього такі форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування:

- 1) сім'ї-усиновителі як юридично прирівняні до біологічної сім'ї;
- 2) проміжні форми:
  - опіка;
  - піклування;
- 3) форми державного утримання:
  - сімейна (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, патронат);
  - інституційна як форма колективного проживання дітей (будинки дитини, дитячі будинки, інтернати тощо) [7].

І хоча починаючи з 2009 р. має місце позитивна динаміка (число дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування скоротилося на 11,5 %), однак проблема соціального сирітства залишається вкрай актуальною, а відтак потребує визначення перспективних напрямів покращення життя таких дітей

в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розв'язання проблем, пов'язаних із соціальним сирітством в дисертаційних роботах з права (О. Потопахіна) та педагогіки (Л. Кальченко).

Крім того, зберігається значний інтерес до цієї проблеми і в науковій спільноті. Так, зокрема С. Архипова, Н. Мартовицька – дослідженням можливість адаптації до умов України великобританський досвід поширення найбільш дієвих форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [1]; Л. Безтелесна, Г. Юрчик, Т. Максимчук – оціненим існуючий механізм соціального захисту дітей в Україні, визначили можливі шляхи його удосконалення [2]. Такими авторами, як: В. Бондаренко – здійснено аналіз процесу влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [3]; І. Галатир – виявлено причини виникнення явища соціального сирітства у сучасному українському суспільстві [6]; Л. Кривачук – виділено основні етапи державно-управлінської діяльності щодо створення та функціонування сімейних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [12]; Н. Рябцева – досліджено основні причини, внаслідок яких ці діти потрапили в притулки [13]; О. Сидоренко – розглянуто основні деприваційні чинники, які можуть порушувати соціально-психологічну адаптацію дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування на початку постінтернатного періоду [14]; А. Філіпішина – висвітлено національні стандарти у системі захисту прав дитини [15]; Т. Харук – досліджено становлення закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на різних етапах розвитку суспільства в Україні [16]; Ю. Харченко – проаналізовано реальний стан та пошук шляхів удосконалення соціально-правового захисту дітей, позбавлених батьківського піклування [17].

Метою статті є надання пропозицій щодо покращення життя дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: 1) удосконалити класифікацію характеристик проблем,

пов'язаних із соціальним сирітством; 2) визначити перспективні напрями вирішення цих проблем.

Виклад основного матеріалу. Для вітчизняної та світової науки не новою є проблема соціального сирітства, якій притаманні такі ознаки: живі батьки [6; 8; 9]; перебування поза сімейним оточенням [2]; нехтування офіційно визнаним статусом сім'ї; відсутність необхідної опіки і виховання, без емоційної підтримки та участі [6; 8; 9]; потреба у захисті та допомозі з боку держави [2].

Проведені узагальнення напрацювань провідних науковців [4; 5; 6; 8] і результати власних досліджень дозволили удосконалити класифікацію характеристик проблем, пов'язаних із соціальним сирітством:

1) За масштабом:

- глобальні;
- національні;
- регіональні;
- локальні.

2) За причинами поширення:

– *геополітичні* (світові війни та соціальні потрясіння; міжнародні конфлікти, зростання кількості біженців);

– *державно-управлінські* (неспроможність обраної стратегії соціальної політики держави; низька результативність діяльності уповноважених органів державної влади; кризовий стан системи освіти і виховання);

– *соціально-демографічні* (зниження стабільності шлюбу, зростання позашлюбної народжуваності; порушення структури сім'ї; збільшення кількості кризових сімей);

– *соціально-економічні* (збідніння населення та поглиблення його майнового розшарування; безробіття; відсутність постійного житла; трудова міграція та зайнятість «човниковим бізнесом» одного або обох батьків; стрімка урбанізація сучасного суспільства);

– *соціально-психологічні* (падіння моральних засад сім'ї; ослаблення релігійних традицій; алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція, участь у протизаконній діяльності; послаблення моральної відповідальності батьків за виховання дітей; різноманітні форми насильства над дітьми в сім'ї та державних закладах опіки; недостатність уваги суспільства до соціальних проблем сім'ї);

– *форс-мажорні* (передчасна загибель/смерть батьків).

3) За категорією дітей, які потерпають від соціального сирітства:

- бездоглядні діти;
- безпритульні діти;
- діти-втікачі із виховних установ;
- діти-втікачі із зовні благополучних сімей;
- діти, які за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці;
- діти з яскраво вираженими ознаками важко-

вихованості, діти схильні до бродяжництва та подорожування.

4) За суб'єктами, які мають розв'язувати проблему соціального сирітства:

– *громадськість*: усиновителі; опікуни (піклувальники); прийомні сім'ї; дитячі будинки сімейного типу; особи, які здійснюють патронат над дітьми;

– *освітньо-виховні заклади*: будинок дитини; дитячий будинок; дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) компенсуючого типу; дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) комбінованого типу; дошкільний навчальний заклад (центр розвитку дитини); загальноосвітня школа-інтернат; спеціалізована школа-інтернат; спеціальна загальноосвітня школа-інтернат; загальноосвітня санаторна школа-інтернат; центр соціально-психологічної реабілітації дітей;

– *органи державного управління*: служба у справах дітей; Державний департамент з усиновлення і захисту прав дитини; соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді; Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, районні та міські відділи освіти органів місцевого самоврядування і місцевих адміністрацій; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Міністерство соціальної політики України.

Варто погодитися, що «наслідком недосконалих державних механізмів управління соціально-правовим захистом осиротілих дітей є відсутність профілактики та низька ефективність соціальної адаптації проблемних дітей до життєвих реалій, особливо після досягнення повноліття» [17, с. 171]. Подібна ситуація викликає неабияку пересторогу та вимагає термінової консолідації зусиль усіх зацікавлених осіб задля реалізації комплексу заходів, а саме:

– проведення кампанії з профілактики соціального сирітства;

– сприяння усиновленню дітей-сиріт громадянами України, які не мають змоги мати власних дітей;

– посилення персональної відповідальності біологічних і прийомних батьків, опікунів і піклувальників, працівників інтернатних закладів та інших осіб, причетних до цього процесу за недбале виконання своїх обов'язків щодо матеріального забезпечення та виховання дітей;

– зважене використання усіх форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

– адаптація до вітчизняних умов закордонного досвіду, зокрема щодо тимчасового влаштування дітей у прийомні сім'ї;

– використання сучасних методик реінтеграції вихованців інтернатних закладів до життя в біологічній сім'ї, сім'ї родичів чи прийомній сім'ї;

– реалізація комплексу заходів, спрямованих на підвищення доходів сімей з дітьми, а також на боротьбу з асоціальною поведінкою батьків і шкідливими звичками дітей;

– держава має встановити диференційований обсяг соціальної допомоги на дитину-сироту: мінімальний – для усіх; додатковий – залежно від комплексу наданих послуг відповідно до індивідуальних потреб;

– забезпечення захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: на соціальну допомогу, житло, працевлаштування, освіту тощо.

З урахуванням вищевикладеного матеріалу можна зробити такі **висновки**. На підставі результатів дослідження сутнісних характеристик вживаного поняттєвого апарату дістало подальшого розвитку поняття «соціальне сирітство», яке слід тлумачити як суспільне явище, за якого діти з різних причин позбавлені матеріальної та моральної підтримки власних батьків. Запропоновану класифікацію характеристик проблем, пов'язаних із соціальним сирітством, слід розглядати як методичну основу для визначення переліку заходів, спрямованих на докорінне покращення ситуації у цій сфері. Продовження наукових розвідок за даною проблематикою сприятиме подальшому поліпшенню не лише інвестиційного клімату, а й соціально-економічної ситуації в країні.

Література

1. Архипова С. П. Аналіз досвіду влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування у Великій Британії // С. П. Архипова, Н. В. Мартовинська // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. пр. – 2011. – № 1. – С. 72–78.
2. Безтелесна Л. Удосконалення механізму соціального захисту дітей в Україні / Л. Безтелесна, Г. Юрчик, Т. Максимчук // Україна: аспекти праці. – 2012. – № 4. – С. 38–44.
3. Бондаренко В. В. Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування / В. В. Бондаренко // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2011. – № 20. – С. 199–205.
4. Все дети – наши : сб. материалов 2-х все-рос. пед. Католиковских чтений. – М. 1998. – 258 с.
5. Вульф В. З. Социальный педагог в системе общественного воспитания (школьников) / В. З. Вульф // Педагогика. – 1992. – № 5/6. – С. 45–49.
6. Галатир І. А. Щодо причин виникнення явища соціального сирітства у сучасному українському суспільстві / І. А. Галатир // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2011. – № 3. – С. 10–14.
7. Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка : [навч.-метод. вид.] / [кол. авт.]. – К. : Міленіум, 2005. – 286 с.
8. Енциклопедія освіти / В. Г. Кремень (голов. ред.). – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
9. Коваленко О. О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен : дис. ... к. соціол. н. : 22.00.03 «Соціальні структури та соціальні відносини» / О. О. Коваленко. – К., 2006. – 212 с.
10. Конвенція ООН про права дитини. – К. :

ТМПрінтІксПрес, Print XPressTM, 1999. – 32 с.

11. Конституція України: [із змін. та допов.] станом на груд. 2004 р. – Одеса : Негоціант, 2005. – 80 с.

12. Кривачук Л. Ф. Сімейні форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. Ф. Кривачук // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2011. – № 3. – С. 197–203.

13. Рябцева Н. О. Особливості виховання дітей-сиріт у будинках і прийомних будинках / Н. О. Рябцева // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : міжвуз. зб. наук. пр. – 2012. – № 53. – С. 187–197.

14. Сидоренко О. А. Особливості постінтернатної соціально-психологічної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування / О. А. Сидоренко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во СНУ, 2012. – № 2. – С. 275–284.

15. Філіпішина А. А. Національні стандарти в системі захисту прав дитини: сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування // А. А. Філіпішина // Современная педиатрия. – 2011. – № 4. – С. 18–20.

16. Харук Т. Я. Становлення закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на різних етапах розвитку суспільства в Україні // Т. Я. Харук // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2011. – № 3. – С. 189–192.

17. Харченко Ю. П. Модернізаційні аспекти соціально-правового захисту дітей, позбавлених батьківського піклування / Ю. П. Харченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 8. – С. 170–172.

References

1. Arhipova S. P. Analiz dosvidu vlashtuvannja ditej-sirit i ditej, pozbavlenih bat'kivs'kogo pikluvannja u Velikij Britanii // S. P. Arhipova, N. V. Martovins'ka // Aktual'ni problemi derzhavnogo upravlinnja, pedagogiki ta psihologii : zb. nauk. pr. – 2011. – № 1. – С. 72–78.
2. Beztelesna L. Udoskonalennja mehanizmu social'nogo zahistu ditej v Ukraїni / L. Beztelesna, G. Jurcuk, T. Maksimcuk // Ukraїna: aspekti pracı. – 2012. – № 4. – С. 38–44.
3. Bondarenko V. V. Vlashtuvannja ditej-sirit i ditej, pozbavlenih bat'kivs'kogo pikluvannja / V. V. Bondarenko // Visnik Lugans'kogo nacional'nogo universitetu im. T. Shevchenka. – 2011. – № 20. – С. 199–205.
4. Vse deti – nashi : sb. materialov 2-h vse-ros. ped. Katolikovskih chtenij. – M. 1998. – 258 s.
5. Vul'fov B. Z. Social'nij pedagog v sisteme obshhestvennogo vospitanija (shkol'nikov) / V. Z. Vul'fov // Pedagogika. – 1992. – № 5/6. – С. 45–49.
6. Galatir I. A. Shhodo pricin viniknennja javishha social'nogo siritstva u suchasnomu ukraїns'komu suspil'stvi / I. A. Galatir // Zbirnik naukovih prac' Hmel'nic'kogo institutu social'nih tehnologij Universitetu «Ukraїna». – 2011. – № 3. – С. 10–14.
7. Diti derzhavnoї opiki: problemi, rozvitok, pidtrimka : [navch.-metod. vid.] / [kol. avt.]. – K. : Milenium, 2005. – 286 s.

8. Enciklopedija osviti / V. G. Kremen' (go-lov. red.). – K. : Jurinkom Inter, 2008. – 1040 s.

9. Kovalenko O. O. Social'ne siritstvo jak sociokul'turnij fenomen : dis. ... k. sociol. n. : 22.00.03 «Social'ni strukturi ta social'ni vidnosini» / O. O. Kovalenko. – K., 2006. – 212 s.

10. Konvencija OON pro prava ditini. – K. : TMPrintksPres, Print XPressTM, 1999. – 32 s.

11. Konstitucija Ukraïni: [iz zmin. ta dopov.] stanom na grud. 2004 r. – Odesa : Negociant, 2005. – 80 s.

12. Krivachuk L. F. Simejni formi vlashtuvannja di-tej-sirit i ditej, pozbavlenih bat'kivs'kogo pikluvannja / L. F. Krivachuk // Teorija ta praktika derzhavnogo uprav-linnja : zb. nauk. pr. – H. : Vid-vo HarRI NADU «Magistr», 2011. – № 3. – S. 197–203.

13. Rjabceva N. O. Osoblivosti vihovannja ditej-sirit u budinkah i prijomnih budinkah / N. O. Rjabceva // Social'ni tehnologij: aktual'ni problemi teorij ta praktiki : mizhvuz. zb. nauk. pr. – 2012. – № 53. – S. 187–197.

14. Sidorenko O. A. Osoblivosti postinternatnoj social'no-psihologichnoj adaptacii ditej-sirit i ditej, pozbavlenih bat'kivs'kogo pikluvannja / O. A. Sidorenko // Teoretichni i prikladni problemi psihologii : zb. nauk. pr. – Lugans'k : Vid-vo SNU, 2012. – № 2. – S. 275–284.

15. Filipishina A. A. Nacional'ni standarti v sistemi zahistu prav ditini: simejni formi vihovannja ditej-sirit ta ditej, pozbavlenimi bat'kivs'kogo pikluvannja // A. A. Filipishina // Sovremennaja pe-diatrija. – 2011. – № 4. – S. 18–20.

16. Haruk T. Ja. Stanovlennja zakladiv dlja ditej-sirit ta ditej, pozbavlenih bat'kivs'kogo pikluvannja, na riznih etapah rozvitku suspil'stva v Ukraïni // T. Ja. Haruk // Zbirnik naukovih prac' Hmel'nic'kogo institutu social'nih tehnologij Universitetu «Ukraïna». – 2011. – № 3. – S. 189–192.

17. Harchenko Ju. P. Modernizacijni aspekti social'no-pravovogo zahistu ditej, pozbavlenih bat'kivs'kogo pikluvannja / Ju. P. Harchenko // Investicii: praktika ta dosvid. – 2013. – № 8. – S. 170–172.

Мельниченко А. А., Юрьева А. Ю., Панченко А. Ю. ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО СИРОТСТВА: ПРИЧИНЫ, ПРОЯВЛЕНИЯ И СПОСОБЫ РЕШЕНИЯ

Уточнено сущность понятия «социальное сиротство»; усовершенствована классификация характеристик проблем, связанных с социальным сиротством; определены перспективные направления улучшения жизни детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, в Украине.

Ключевые слова: дети-сироты; дети, лишенные родительской опеки; социальное сиротство; социальная защита.

Melnichenko, A. A., Yuryeva A. Y., Panchenko A. Y. THE PROBLEM OF CHILD ABANDONMENT: THE CAUSES MANIFESTATIONS AND SOLUTIONS

Clarified the essence of the notion of “social orphanhood”; improved classification characteristics of the problems associated with social orphanhood; identify promising directions for improving the lives of orphans and children deprived of parental care in Ukraine.

Key words: children-orphans, children deprived of parental care; social orphanhood; social protection.

Мельниченко О. А. - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри економічної політики та менеджменту Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (ХарПІ НАДУ), м. Харків

Юр'сва А. Ю. - студентка факультету соціально-економічного управління Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (ХарПІ НАДУ), м. Харків

Панченко А. Ю. - слухачка магістратури державного управління Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Луганськ.

Рецензент: **Шарінова О. С.** - доктор економічних наук, професор кафедри адміністрування Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Стаття подана 10.06.2013